

Ez így van rendjén. A közvéleménynek és a politikai vezetésnek sokkal több megértést kellene tanúsítania abban az irányban, hogy egy park vagy kert minősége éppen annyira kulturális igény, mint a zene vagy a színház, és éppen annyira igényli a támogatást is - annál is inkább, mivel az emberek nagyobb körét érinti.

A növények ápolása együtt jár a madárvilág ápolásával. A madárvédők egyesülete örökdió - mindenképp a zárt cserjésekben - a fészkelőhelyek folyamatos biztonságáról. A parkban már az összes hazai madárfaj megjelent.

Vincze Attila BERLINI TALÁLKOZÓ

A Goetheanum természettudományi szekciója idén augusztusban Berlinben szervezte meg szokásos nyári találkozóját tájrendezők és ökológusok számára. A találkozó jelentőségét növelte, hogy most első ízben mozdult ki Dornachból, és hogy éppen a legérdekesebb európai városban talált meghívókra.

Az előadások és foglalkozások rendje a megszabott dornachi hagyományok szerint épült fel. Reggel eurithmia, majd előadás a szekciót vezető Johann Bockemühl-től, munkacsoportok szerint; kirándulás természeti megfigyelések céljából, este meghívott előadók.

Újdonság volt, hogy míg Bockemühl érzékelésünk, és a képekben megnyilatkozó természet megismerési sajátosságairól adott elő, a munkacsoportok egy része szociális problémák értékelésére vállalkozott. Így a Trabant-lakótelep és az Alexanderplatz foglalkoztatták a társaság többségét.

A házigazdák - egy hosszú évek óta együtt dolgozó tájrendező csoport tagjai - az általuk biodinamikusan ápoló városi erdőrészek összehasonlítása alapján a fenntartás és a telepítés kérdéseiről vezettek munkacsoportokat.

A Pagony Iroda abban a munkacsoportban vett részt, amely a legszorosabban kapcsolódott a főtémához; a geológiai viszonyok táji kifejeződésével foglalkozott.

A találkozó sok kirándulása módot adott arra, hogy közvetlen képet kapjunk Berlin és a környező morénavidék geomorfológiájáról, és történelmi kialakulásáról.

Az utolsó napon egymásnak számoltak be a munkacsoportok. Feszült kíváncsisággal hallgattuk a szociális problémákkal, a keleti gondokkal foglalkozó nyugatiak hozzászólásait. Furcsa volt hallgatni, ahogy körbetapogattak minket, ahogy szörnyülködtek az állapotunkon, és hogy milyen megoldásokat javasoltak. Milyen mások is vagyunk mi! (És milyen mások voltak ők, Dornachból kimozdulva!)

Jochen Bockemühl javaslatára a találkozók ezentúl Európa más-más városában kerülnek megrendezésre. Jövőre Drezda a meghívó; a pillniti tájképi kert ad majd otthont nekünk. 1995-ben a Pagony Iroda szervezi a találkozót, a helyszín valahol Magyarországon lesz.

EVIDENCIÁK

BESZÉLGETÉS MAKOVECZ IMRÉVEL

Bozsik József alábbi interjúja, az IGEN című folyóiratban jelent meg. A szerkesztőségnek köszönettel tartozunk a másodközléshez való szíves hozzájárulásukért.

Az ön szellemi, lelki, eszmei értékrendének melyek az alapvető pontjai? Mi az alap, amire Ön lelkileg építkezik?

- Ez nagyon nehéz kérdés, mert az ember - szerintem - haláláig zavarosabb marad annál, mintsem hogy tételesen tudna egy ilyen kérdésre válaszolni. Számomra egyetlen bizonyosság van - ilyen tekintetben -, hogy az embernek a legmélyebb értelemben egzisztenciális létbizonytalanságban kell leélnie az egész életét. Ennek van néhány megfogalmazható oka. Az egyik az, hogy a lélek, amely az emberi organizmus középpontjában van, két funkciót lát el egyszerre. Egyik funkciója az, hogy a személyiség közepe - ez az a hely, ahol a megváltás megtörtént. Más részről ez az az érzékszervi központ - a képzetalkotásé - amelyik teljes mértékben ki van szolgáltatva: egyrészt a külső benyomásoknak, másrészt pedig annak a gondolatfolyamnak, amelynek kegyelméből az ember él. Ezért pontosan az a középponti élmény - amelyikre vágyunk, hogy egyértelmű legyen és a világ közepeként élhessen - pontosan ez a középpont az, amelyik valójában a legsúlyosabban kiszolgáltatott.

Mondok egy példát. Bármilyen gyakorlatozással és bármilyen fegyvellemmel és kemény jelenlét-tudattal próbál meg valaki élni - naponta újra kell az egész életét megcsinálnia, és minden nap be kell azt fejeznie, mert az élet egy bizonyos ritmus szerint zajlik le, és ez a ritmus - többek között például - a nappal és az éjszaka ritmusa. Már az éppen elég súlyos létbizonytalanságot eredményez, hogy az ember este lefekszik - mint ahogy az ima is mondja: minden este koporsóba fekszem le. Az ember olyan ellenőrizhetetlen altudati világban tölti életének egyharmadát, amelyről nem tud számot adni. És el kellene tudni fogadni azt a majdnem elviselhetetlen gondolatot, hogy az is az ember, amiről nem tud számot adni. Ezért ha feltesznek egy ilyen kérdést, akkor zavarban vagyok, mert minden ideologikus-ságot elutasítok, - megvált hozzá az iskolám az elmúlt negyven év alatt, hogy ezt meglehetősen meggyűlöljem.

Az egész hegelianus gondolkodásmód tölem rendkívül távol áll. Nagyon szeretnék egy monisztikus világképben stabilan elhelyezkedni, ami természetesen nem megy.

Mit jelent ez a gyakorlatban?

- Van egy ír imádság, amelyik úgy szól, hogy Krisztus előtttem, Krisztus mögöttem, Krisztus alattam, Krisztus fölöttem, Krisztus bennem. Állj elém és segíts, hogy tovább tudjak lépni! Azaz felöltözni és belehalni a megváltási koncepcióba, az nem stabil világnézetet jelent, hanem állandó drámát, amelyikkel az embernek a legelemibb őszinteséggel és kiszolgáltatottsággal kell szembenéznie. Ezért tehát én nem tudok beszámolni senkinek sem stabil világnézetről, mert ez nem ilyen. A kereszténységről azt hinni, hogy az hitélet csupán, amelyben áhítatosan és szemét forgatva, a "kaporszakállú úristenre" szegezett tekintettel él valaki - hazugság; hamis, szenteltvíz varangyos békáinak való ostobaság. A dolog nem ilyen. A dolog az kemény küzdelem. Ha valaki egy kicsit is ismeri Pál apostol irásait, az tudja, hogy miről beszélek. Különben hogy lenne érthető, amikor

ezt írja: a gyengeségemben van az erőm? Különbösen hazugságnak hinnék: ideologizálja a saját nyavalyásságát. De nem erről van szó! Ha valaki az összes levelet végigolvassa, rájön arra, hogy itt olyan életformáról van szó, amelynek műfaji határait nem ismeri az ember; mert nem ismerheti.

Mondana erre példát?

Nagyon sokan azt állítják, hogy az időszámításunk kezdetén egy alapvető változás történt. Az, hogy Krisztus a poklokra szállt, és a Föld belső struktúráját szellemileg teljes mértékben átalakította. Harmadnapon feltámadott. Átment a falon, éhes volt, enivalót kért, és hol felismerhető volt, hol nem. Ez egy szélsőséges szurrealista történet, egy sci-fi, és ha az emberek nem gondolják komolyan, hogy valóban történt valami alapvető változás a Földön, akkor a kereszténység fabatkát sem ér. Pedig a változás valóban megtörtént, és ez a szabadságot hozta az emberek számára. Teokratikus államrend helyett az Isten előtt mélyen egyenlő sorsot teremtett az ember számára, de nem egyedül neki, hanem az egész teremtett világnak; azaz a fák, az állatok és a többi ember ránk van bízva. Ezért fontos az, hogy az egyetlen megismerő erő csak a szeretet lehet. A szeretet, amit nem is szívesen mondanak ki, mert elcsépeelt, hazugsággal teleaggatott ruhában jár a világban, ami elviselhetetlen. Mert a szeretet nem más, mit megismerő erő, se több, se kevesebb. De ez a színről színre való látást jelenti, és a másik ember valódi megismerését. Nem ömlengésről és érzelmekről van szó, hanem valami másról, amit nem lehet másként elérni, csak ha Krisztusban meghal és feltámad valaki. Ezért tehát én csak a legsúlyosabb létbizonytalanságról számolhatok be, és mindennapi küzdelemről, amelyben nagyon sokszor vagyok vesztes, és talán néhányszor győztes is. De hogy ezek a pillanatnyi győzelmeckék, vagy a nagyon sok átélt kudarc milyen valós értékrendet teremt a világban, arra nem vagyok hivatott hogy válaszoljak, mert nem tudom megítélni, mivel főszereplője és egyben áldozata is vagyok a saját életemnek.

- Az 1991-es Velencei Biennálé katalógusában Ön azt írta: " ... azt mondhatjuk: élünk, él az az építészeti gondolkodásmód, amely részben Frank Lloyd Wright szellemi inspirációja, részben Rudolf Steiner tevékenysége, és nagy részben az öreg, szellemileg nagyhatalmú magyar nép impulzusa alapján született. (...) Mi hiszünk ebben az építészetben, ebben a világlátásban." Mit jelent ez?

Ennek egy aspektusát érdemes kiemelni. Az viszont nem abszolút értékrendi megvilágítást célozná ennek a gondolatnak, hanem éppen a szerves építészet relációját. A XX. század végi civilizáció eljutott oda, hogy az információs rendszerével, az informatikájával, a tömegkommunikációjával és fantasztikusan teljesítményorientált életvitelével azt célozta meg, hogy a természet helyett az emberi társadalomban egy új természetet, egy meta-természetet hozzon létre. Olyan tárgyakkal, életformával, hírsztruktúrával vegye körül az embereket, amely azt a benyomást kelti, mintha ez maga az élet volna. E konstrukció tragédiájának és bukásának igazi oka valószínűleg az lesz, hogy nem számol azzal: az ember nemcsak szellemi-lelki lény, hanem természeti lény is. Maga az emberi konstrukció nagyrészt a teremtett világhoz tartozik, mint élőlény. Ennek az élőlénynek az egész világgal való kapcsolatát kihagyja és kiragadja abból a természeti kontextusból, amely nélkül nem tud élni. Nyilvánvaló, hogy miért vannak érrendszeri megbetegedések, miért van rák, miért van védtelenül kiszolgáltatva az emberiség valami nagyon nagy bajnak - emiatt a konstrukció mi-

att. Szükségünk van ezért olyan új impulzusra, amelyik szellemi és testközelbe hozna olyan evidenciákat, melyeket az elmúlt 80-100 év analízisbe vitt át, és atomizált. Olyan evidenciákat, mint hogy a házasság értelme a gyermek, vagy hogy a férfi férfi, a nő nő. Tehát a legelemibb evidenciákat újra a megfelelő helyre tudja helyezni az emberek társadalmában, így azt is, hogy mi a természet, mi az ami ránk van bízva, mi az ami nincs, melyek a szabadság dramaturgiai törvényei. Itt van például a női egyenjogúság mozgalma. Ennél hazugabb, kártékonyabb, ostobább és megalázóbb ötletet nem tudok elképzelni, mint hogy a nők legyenek olyanok, mint a férfiak, és akkor majd azonos szabadságjogokat élvező szexpartnerként, emberi konstrukcióként - tönkreteszik az emberi társadalmat. A nő és a férfi közötti különbség óriási, és ezt a különbséget nem áthidalni kell, hanem ennek a konfliktusával gyönyörűen élni. Ha az evidenciáinkat szétverik, nem lesznek meg a feltételei annak, hogy az emberek saját természetük szerint legyenek képesek élni. Az evidenciák újraélése más szinten zajlik: felfedezés-értékű ráismerésekben. Ezekhez viszont olyan alapvető érzésekre, hangulatokra és gondolatokra van szükség, amelyeket ebben a bankvilág által irányított civilizációs konstrukcióban képtelenek vagyunk létrehozni. Olyan külső impulzusokra van szüksége a jelenlegi társadalomnak, amelyet éppen mi, kelet-európaiak tudunk: ez pedig a minden áron való túlélés képessége. Féltő, hogy a Nyugat - vak-sága következtében - azokat a keleti értékeket is el fogja söpörni, amelyek itt kialakultak. A nyugati társadalom olyan nagy mértékben zárt, önelégült, ostoba és infantilis, hogy képtelen befogadni ezeket az értékeket. A szerves építészet nem a banktőkét és nem az ipari tőkét képviseli, ideologizálja, vagy esztétikus tárgyakkal valószínűleg meg, hanem olyan tárgyakat akar létrehozni, amelyekeken keresztül a tárgyak eredetére és önmagunk eredetére tudunk emlékezni. Ez az én számomra azért nagyon fontos, mert e tekintetben a goethei világszemlélet alapján állok, és azt vallom, amit Goethe mondott: hogy minden létrejött tárgynak ősképe van a világban. Ha létrehozunk egy tárgyat, ami eredetünkre és önmaga eredetére emlékeztet, akkor az egyben kontaktust jelent azzal a kozmikus környezettel, amelyben élünk. A szerves építészet olyan világlépet kell hordozzon, amely jó az embernek. Más szóval, hogy az eget és a földet kösse össze ez az építészet.

Az Ön által idézett előszóból még egy mondatot idézek: "Hiszek az ősi dramaturgiai szabályokban, a sorsban, hiszek abban, hogy ezek az épületek Isten halott lenyomatai, ahol követhetjük a távolodó Isten zaját, és ahol megtalálhatjuk egyetlen vigaszunkat a halál előtt." Az elmondottakon kívül mit jelent Önnek Isten?

- Ha a dramaturgia fontos ebben az összefüggésben, akkor nem Istennel kell kezdenünk, hanem az Ady által megfogalmazott sorrenddel. Az emberi felemelkedésnek ugyanis egymásutánisága van. Az első az, hogy saját magamat erősítem meg és saját magamat fejleszem ki, hogy teljes emberséggel, igazi hangulattal meg tudjak jelenni a világban. A következő, hogy magyar legyek. Ha ezt is sikerült magamban kifejleszteni, akkor lehetek igazi világpolgár. A világpolgár a harmadik lépés. Ady azt mondta, ha valaki ezt a sorrendet összekeveri, akkor egyéb aljasságra is képes. Mi történik, ha megfordítom? Ha azt mondom, hogy első a haza, az törzsi tudatot jelent, amelynek alávetem az egyéni fejlődés lehetőségeit. Ez hamis érzelmeket, indulatokat fog benne gerjeszteni. Az ilyen törzsi tudatú ember alkalmatlan arra, hogy világpolgár legyen.

Terényi Ede LÉLEKÉPÍTŐK

A legsötétebb alakzat számomra az, ha valaki eltagadja, hogy benne elsősorban nacionális, vagy törzsi tudat érvényesül, hangoztatja az individualizmusát, és világpolgárságról beszél. Az ilyen ember természetszerűleg neurotikus, és érzékeny lesz arra, hogy amásik szabad és erős. Ekkor a szabadságot és az erőt veszélyesnek és nacionálisnak tartja.

Miért?

- Azért, mert amennyire nincsen önismerete saját magával szemben, pontosan olyan csökkent ismeretekkel fordul szembe a másikkal. Ebben még nincs semmiféle kereszténység. Ez még az előbb említett evidenciák körébe tartozik. A többi mind mese. Ezek a sorrendek mérhetetlenül fontosak. Hogy megjelenik-e Isten képe ebben a küzdelemben és ebben a konstrukcióban? Ki tudja. Az emberek megtanulnak fohászkozni és imádkozni, de nem tanultak meg időnként elhallgatni a könyörgésben, és figyelni, hogy válaszolnak-e. Csak a saját nyavalyájukat nyomják valahová, amelyre - ha így fohászkoznak - nem lehet válasz.

Haza?

- A haza természetes adottság. Az ember nem tehet arról, hogy magyarnak született. Erre még büszke sem lehet. Egy fontos momentum van azonban itt, hogy a magyar néplélek én nem gyűjtőfogalomnak tekintem, hanem egy reális élőlénynek. Talán arkangyali szintű élőlénynek, akinek a palástja alatt élünk. Számomra a magyar néplélekben lenni, az organizáltságot jelent. Természetes létet, amelyre se nem büszke az ember, se nem szégyelli, hanem - az Adytól vett gondolat alapján - él benne. Ezért én nem tudom a hazát se ideologizálni, se semmiféle büszke himnikus mondatokkal dicsérni, mert nem arra való.

A család mit jelent Önnek?

- Ez is az evidens dolgok közé tartozik. Nagyon jónak tartom, ha az embernek családja van. Nagyon szerencsétlenek azok az emberek, akiknek nincsenek gyermekeik, vagy csak egy gyermekük van. Szerencsétlen az a gyermek is, akinek egyedül kell felnőnie. A két gyereknél jobb a három, mert az már csapat. Nekünk három gyermekünk van. Halhatatlanul jó és fontos dolog a család és a gyermek. Az a sok szemét, amit a család köré hordtak az elmúlt időben, hogy anyagi feltételek kelljenek... - nem igaz! Ez nem így van. Szerintem a zsíros kenyér, ha tisztességesen készítik el, és megfelelő időben kapják meg a gyerekek, pontosan ugyanolyan jó, mint ahogy párizsi is lenne rajta a sajt mellett.

Inkább az a gond Magyarországon, hogy a nagyon sikeres 40 éves propaganda után több generáció jött, amely nem ismerhette meg, hogy milyen családban élni. A házasság devalválódott. Könnyen elválnak az emberek. Rengeteg fiatal ember él közöttünk, akik vasárnapi apukákkal nőttek fel, és nem ismerik azt, hogy milyen a vasárnapi közös ebéd, hogy milyen élmény az együtt töltött kirándulás, milyen az apai szigor és az anyai szeretet. Ezeket az elemi dolgokat nem ismerhették meg, és egész életükön keresztül ezzel a hiánnyal küzdenek. Nem tanulták meg, hogy mi a család. Nem várható ezektől a generációktól, hogy most sokgyermekes családot építsenek. A család-ügy nagyon súlyos probléma, amelyet nem lehet olyan ál-világnézeti küzdelmekkel befolyásolni, mint a most folyó abortuszvita.

Jó lenne, ha a magyar katolikus egyház végre rájönne arra, hogy misszióról van szó ebben az országban. Azt a papi kart, melynek átlagéletkora 65 év, ki kellene egészíteni olyan világi emberekkel, akik nem engednék szétesni a keresztény közösségeket.

Kedves vendégei voltak Kolozsvárnak: a Kós Károly Egyesülés tagjai. Eljöttek hozzánk, hogy az építészet nyelvén az emberről, a mairól és a holnapiról beszéljenek nekünk. Magam nemcsak azért kerültem közel hozzájuk, mert egy kicsit házigazda is voltam, hanem mert mint muzsikust, az építészet régről érdekel. Szeretem a szép épületet, mint egy szép zeneművet. És meggyőződéseim szerint az is: az épület zenemű. Igaz a szólás: az építészet kővé vált zene.

Modern életünkben nemcsak az igazi zene, de az igazi építészet is kezd lassan kivészni. Minden olyan kísérlet áldásos, amely arra törekszik, hogy ismét visszaállítsa a zene, az építészet, a művészet szentségét. Makovecz Imre - akinek nevéhez és életművéhez kapcsolódik az organikus építészet magyarországi úttörése - jogosan teszi fel a kérdést: "A mindennapi élet átlépi-e a szakralitás határait, és vannak-e ilyen határok, átlépi-e a szentség a misztériumok határait, van-e mitikus személy vagy tárgy manapság, egyáltalán reális-e ezeket a kérdéseket feltenni...?"

A mai muzsikusság számára még égetőbben jelentkezik ez a kérdéscsoport. A zene igazából csak szakrális környezetben él és fejti ki hatását. Egyéb híján a hangversenyterem szakrális légkör helyettesítette sokáig azt a környezetet, amiben a zene igazi otthonára lelhet. Most visszatért a templomokba is, ahonnan elindult. A szemünk előtt kibontakozó új, organikus építészetben olyan új otthonra lelhet, amely még jobban hangsúlyozza a zene misztérium-jellegét. A *házak valóságáról* (Helyes Gábor cikke az *Országépítő* 1993/1-2 számában - ez a majdnem száz oldalas folyóirat a Kós Károly Egyesülés lapja) szóló írás szerint: "Egy olyan házban, amely fizikai funkcióján kívül semmit sem tud hordozni, a házlény nagyon mélyen alszik. Más házaknál ennél jóval éberebb, szenderegésre készítő állapotot tapasztalhatunk. Végül bizonyos házaknál a szellem eleven jelenlétével találkozhatunk. Csak ez utóbbiak esetében beszélhetünk a házról egy élő organizmusnak megfelelően."

Mindaz, ami itt megfogalmazódott egy házzal kapcsolatban, vajon nem érvényes-e a zenére is, sőt elsősorban éppen órá? Ha már megszületett a *Házlény* fogalma, nem kellene-e azonnal melléilleszteni a *Zenelény* fogalmára utaló szót is? Hadd idézzünk még egy gondolatot az előbbi írásból: "Ami ... egy időtálló ház képében előttünk áll, arról tudhatjuk, hogy messze több a pusztá anyagnál. (Hányszor csak pusztá anyag a zene? - T.E.) Szerkezeti és terei révén ugyanúgy magában hordja az Időt és a Fényt, mint egy élőlény, emellett egy sorserő formájában olyan belső szépség ura, amely akkor is megmarad, ha a ház fizikailag elpusztul."

Ilyen épületeket mutatott be Siklósi József és Turi Attila filmen, diaprozítveken, a Rudolf Steiner kezdeményezte, tervezte, sugallta Goetheanumokról, a sevillai Világkiállítás magyar pavilonjáról, és a Csengeren készült, gyönyörű, új, maguk tervezte épülettömbökről. Mindketten Makovecz Imre munkatársai. Sokadmagukkal egy új világ képét rajzolják elénk. Egy hatalmas, új irány van kibontakozóban. Ez elsősorban szellemiségével ragad meg. Ez a szellemiség más művészeti ágakra is ki kell hogy terjedje áldásos hatását. Amit a Kós Károly Egyesülés kolozsvári bemutatóin, megbeszélésein láttunk-hallottunk (a kolozsvári Waldorf-iskola köré tömörülők és Labancz Zoltán meghívásának, szervező munkájának köszönhetően) utat nyit a huszonegyedik századba.

Már a sevillai "hétornyú dombház"-ba is betervezték a zenét, a hangokat. Úgy tűnik, az organikus építészet a hang-elemet éppúgy felhasználja, mint bármely más, valódi építőanyagot. Megszületőben van a CASA DI MUSICA - MUZSIKÁLO HÁZAK mozgalma? Kodály "Éneklő, muzsikáló Magyarországnak" álmát sok ezernyi muzsikáló házlény lélektemploma követné?

"Bízom abban, hogy a mindennapi élet átlépi és átlépheti a szakralitás határait, és nem céltalan s reménytelen erről írni sem." - idézhetem búcsúzóul Makovecz Imre szavait.